

## פרק טו

## חילוקי השתחויה, כריעה, קידה, בריכה, שחיה

-א-

פסוקים

קידה, כריעה  
והשתחויה

**איתא** בגמרא (ברכות לד ע"ב, מגילה כב ע"ב, שבעות טז ע"ב, וכ"ה בילקוט שמעוני מלכים א רמז קסו): ת"ר, קידה - על אפים, שנא' 'ותקד בת שבע אפים ארץ' (מלכים א א, לא). כריעה - על ברכים, שנא' 'מכרוע על ברכיו' (מלכים א ח, נד). השתחואה - זו פישוט ידים ורגלים, שנא' 'הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה' (בראשית לז, י). ע"כ. [וע"ע בירושלמי (פ"ד דע"ז ה"א), ודו"ק היטב. וע"ע מדרש שוחר טוב (בובער, תהילים לה) שם איתא 'באפי - בהשתחויה', ע"ש. ו'אפי' אין הכונה דוקא לאף, אלא לכל הפנים, ובפרט למצח, עי' פרש"י (שיר השירים ז, ה)].

מקור רש"י  
השתחויה

[ועי' ברש"י (הוריות ד ע"א ד"ה השתחויה) דהביא מקור להשתחויה שהיא בפיו"ר מ"ושתחו אפים ארצה" (בראשית יט, א), וכ"ה בקרית ספר (פ"ד מהל' שגגות). ותמהו הבאר שבע (שם) והמנחת חינוך (מצוה כח אות ב) והחיד"א (בשער יוסף, הוריות שם) והנצי"ב (מרומי שדה, הוריות שם) למה שינה מלימוד הגמ'. וע"ש במנחת חינוך ובשער יוסף ובמרומי שדה מש"כ, ועוד אפשרויות ללמוד מפסוקים, ולמה לא לומדים מהם. וע"ע עיני כל חי (שם). ואכמ"ל בזה, וחלק יבואר תוך כדי דברינו להלן].

אשכחן בענין  
אחר

והתוספות (ברכות שם ד"ה קידה) כתבו: קידה על אפים, ומייתי קרא, אע"ג דאשכחן נמי בענין אחר. י"ל דקים ליה מקבלה מרביה דקידה על אפים, ומייתי קרא דמסייעו. ע"כ. ועד"ז כתבו גם בתוס' (מגילה שם ושבעות שם). אלא דהתוס' בברכות (שם) לא פירשו מהו האי דאשכחן נמי בענין אחר, והמהרש"א (שם) פי' דר"ל דאשכחן קידה בלי לשון "אפים" שנא' (שמות לד, ח) "ויקוד ארצה", דמשמע כולו שטוח ארצה כמו "להשתחות לך ארצה" דמייתי הכא. ע"כ. אלא דהמהרש"א (שם) ציין לנכון דהתוס' בשבעות ובמגילה (שם) כתבו גם דקשיא מצד אחר, דמצינו בהשתחויה לשון "אפים", כגון "ושתחו לאפיו ארצה" (בראשית מח, יב) ו"אפים ארץ ישתחו לך" (ישעיה מט, כג). ע"כ. וקצ"ע א"כ למה פירש פירוש אחר על התוס' בברכות (שם), ולא כמו שפירשו תוס' עצמם הקושיה בשבעות ובמגילה. וי"ל דר"ל דתרת קשיא להו, לשני הצדדים. ודו"ק.

גם המהרש"ל בחכמת שלמה (ברכות שם) פי' כפירוש המהרש"א הראשון, והוסיף דבפסוק עצמו שהביא תוס' על קידה "ותקוד בת שבע אפים ארץ" דאית בקידה לשון "אפים" - מסיים הפסוק "ותשתחו למלך", הרי לשון "אפים" אף על השתחויה. עכ"ד.

ובהגהות וחידושים מהיעב"ץ (ברכות שם, טז ע"א בדפי המהרש"א) כתב: בענין אחר, כגון "ויקודו ושתחו" [בראשית מג] "ויקוד האיש ושתחו" [שם כד] ורבים כמוהו. איברא איכא למימר ה"פ דהנהו קראי, שעשו קדה תחלה וגם השתחו. [ועי' רש"א ותוס' ר"י חסיד]. עכ"ל. וכנראה רצה לפרש דברי התוס' מש"כ דאשכחן נמי בענין אחר, דלשונות קידה והשתחויה מעורבים, כגון "ויקודו ושתחו", דהיינו שאין ביניהם הבדל. וע"ז כתב, די"ל דקודם עשו קידה ואח"כ השתחויה. ודו"ק. אך צ"ע שלא העיר מהתוס' בשבעות ובמגילה שפי' להדיא דבריהם, וכנ"ל. וכנראה הוספת המגיה על היעב"ץ שם

(בסוגריים המרובעות) דעי' במהרש"א – כונתו למהרש"א דלעיל, ועי' בתוס' ר"י חסיד – כונתו כנראה לתוספות רבנו יהודה החסיד [משירליאון] (ברכות לד ע"ב) שהביא קושית תוס' ותירוצם, אלא שפי' קושיתם כקושיתם בשבועות ומגילה (שם). וצ"ע על המגיה מה ראה בתוס' ריה"ח יותר מהתוס' בשבועות ומגילה. וע"ע בספר פרחי כהונה (ברכות שם). ובספר רצוף אהבה (ברכות שם) כתב בפשיטות דהתוס' סמכו על מה שכתבו במגילה ובשבועות, ודלא כמהרש"ל. עכ"ד.

והריטב"א (מגילה שם) ג"כ הקשה את קושית התוס', והביא בתחילה את תירוץ התוס', ואח"כ תי' עוד, דהכא כונת הגמ' להוכיח מגוף הפסוק שם "ותקוד בת שבע אפים ארץ ותשתחו", ד"אפים" קאי א"תקוד", ו"ארץ" קאי א"תשתחו". וממילא לא כתיב על השתחויה "אפים". ומאי דכתיב "אפים ארץ ישתחו לך", תרי עניני ניהו, בתחילה "אפים" – דהיינו קידה, ואח"כ "ארץ ישתחו לך", כעין דכתיב "ויקדו וישתחו". עכ"ד הריטב"א. ולפי דבריו מיושבת קושית המהרש"ל דלעיל, ע"ש. ודו"ק. ומש"כ הריטב"א דלא כתיב על השתחויה "אפים", ותי' על "אפים ארץ ישתחו לך", צריך לתרץ כן גם על כל היכא דאיתא "וישתחו לאפיו ארצה" (בראשית יט. א. שם מב. ו. שמואל א כ, מא ועוד), דקודם אפיו ואח"כ ארצה. וכן העיר המגיה על הריטב"א (שם).

וע"ע בריטב"א (שבועות שם) שג"כ הביא קושית התוס', ולא תירץ כמש"כ במגילה, אלא הביא בתחילה שיש מתרצים דכיון דגלי קרא וכתב "להשתחוות לך ארצה" בלא "אפים", גלי דכל היכא דכתיב השתחויה הוא בפיו"ר, אף אי כתיב "אפים". אלא דהקשה ע"ז דהא גם בקידה כתיב "ארצה" בלא "אפים" כדכתיב "ויקדו ארצה וישתחו". לכן הביא אח"כ בפשיטות את תירוץ התוס' הנ"ל, דקים ליה וכו'. ע"כ. וקצ"ע שלא הביא את תירוצו שבמגילה (שם). [ואין ליישב לפי תירוצו שבמגילה מה שהקשה כאן על היש מתרצים, ונאמר ד"ויקד ארצה וישתחו" הפשט קודם קד ואח"כ השתחוה ארצה, – כי פשט הפסוק דה"ארצה" הולך על ה"ויקד", ואח"כ "וישתחו" בפני עצמו, דיש בו ו' החיבור. ודו"ק].

וצ"ע בדברי האבן עזרא (בראשית מג, כח) שפי' "ויקדו וישתחו": שמו הקדקד בארץ, צ"ע באבן עזרא וכבר השתחו. עכ"ל. משמע דס"ל דקודם השתחו ואח"כ קדו. וכן פי' באבי עזר (שם אות כז): ודקדוק הרב דהוה כאילו נכתב "וישתחו ויקדו", כי בסרם נעשה הקדקד סמוך לארץ – כבר השתחו. עכ"ל. ולפי דברי הגמ' והראשונים דלעיל, דהשתחויה זהו בפיו"ר, אין דבריו מובנים, וצ"ע.

ובתוס' הרא"ש (שבועות שם) כתב כהתוס' שם, והוסיף: אבל השתחואה מיקרי בכל ענין, תוס' הרא"ש וגמירי דשהיה כדי השתחואה בפיו"ר. עכ"ל. ונראה כונתו, דבהשתחויה לא היתה להם קבלה דזה דוקא בפיו"ר כמו שהיה להם קבלה דקידה זה על אפים. אלא כיון שאין להם קבלה, אית לן למימר דהוי בכל ענין ובשיא היכולת, דהוא פיו"ר, ולכן אמרי' שם בגמ' דשיעור שהיית השתחויה הוא בפיו"ר. וכן ראיתי שביאר בדבריו בספר תפארת בחורים (שבועות שם).

ועי' בתוס' הרא"ש (הוריות ד ע"א) דביאר, דכל היכא דאיתא גם לשון "השתחויה" וגם לשון "אפים", – היינו בלא פיו"ר, אלא מדביק פניו בקרקע (והוי יותר מקידה לדידיה, עי' להלן סוף אות ב). ורק היכא דליתא לשון "אפים", אז הפשט בפיו"ר. עכ"ד. ע"ש. וכ"כ באר שבע (הוריות שם).

למה הפסוקים  
משנים הלשון,  
ביאורי הצורות

והנה, המהרש"א (מגילה שם בח"א) הקשה על תי' התוספות, דעכ"פ את הפסוקים צריכים ליישב למה מחליפים לשונם, דאשכחן לשון "אפים" גם בהשתחויה וגם בכריעה, ולא רק בקידה. וגם לשון "ארצה" על קידה ולא רק על השתחויה, וצריך ליישב לשונות המקרא. וכתב ליישב כל זה, דהנה תמיד כשמוזכרים לשון "קידה" או "כריעה" עם "השתחויה" – הם מוזכרים לפניו, דהיינו "ויקדו וישתחוו" או "ויכרעו וישתחוו", משמע דהם פחותים ממנו במצב. ו"אפים" מצינו כתוב בכולם, כי כולם עם הפנים על הקרקע [עי' להלן אות ב]. אלא דבכריעה כתוב גם לשון "ברכיו", שלא כתוב בקידה. ומנא נשמע דג' דרגות הם: קידה זה בלי ברכיים, רק אפים ארצה. כריעה זה גם עם הברכיים ואפים ארצה, אך עדיין בלא שאר הגוף ארצה, והשתחויה זה בפיו"ר, דהיינו כל גופו שוכב ארצה. עכת"ד.

וכ"ה בחידושי הר"י זיגאש (שבועות טו ע"ב) שכתב: קידה על אפים, פי' בלי שישים ברכיו וזרועותיו על הארץ. אלא כשהוא עומד על רגליו שוחה פניו עד שמגיע לארץ וכו' [ועי' להלן אות ב]. כריעה על ברכיים, שכורע את ברכיו ושוחה פניו עד שמגיע לארץ. השתחויה זה פיו"ר על הארץ וכו' פי' דמשמע שהגוף כולו מתפשט על הארץ. עכ"ל. וכן במאירי (שבועות טו ע"ב) כתב: שאינו נוגע בארץ לא מברכיו ולא מגופו, אלא ראשו מגיע לארץ. עכ"ל.

גם בבן יהוידע (ברכות לד ע"ב) יישוב הלימודים דלעיל, דכיון שמצינו דבכל מקום מקדים הקידה להשתחויה כשמוזכרים בהדי הדדי, בודאי צ"ל שמזכיר הקטנה קודם הגדולה. שכן דרך לעשות הקטנה שהיא על אפים קודם הגדולה שהיא בפיו"ר, ולא להפך. והגמ' שהביאה ראיה שהשתחויה זה בפיו"ר מהפסוק "להשתחוות לך ארצה", זהו רק בגלל שבפסוק זה לא נזכר קידה, וממילא רואים שכאן הכונה ב"ארצה" לצורה הגדולה שהיא השתחויה בפיו"ר (ועוד דתיבת "ארצה" שם מיותרת, דיוסף רק אמר "משתחוים לי" והם עונים לו "להשתחוות לך ארצה"), אבל באמת גם על קידה יש לשון "ארצה" ושם הפשט הוא 'לארץ' – שפניו מגיעים עד הארץ. אבל בכל זאת הגמ' כשהביאה ראיה לקידה, הביאה לשפרא דוקא מ"ותקוד בת שבע אפים ארץ", דשם ליתא "ארצה" כמו בהשתחויה. עכ"ד. ועע"ש דהקשה, למה סידרה הברייתא קידה, כריעה והשתחויה. היתה צריכה לסדר כריעה, קידה והשתחויה – כפי סדר מעלותם מלמטה למעלה. ותי', דנקיט כפי סדר תכונתם בגוף, קידה בחצי העליון (עי' להלן אות ב) כריעה בחצי התחתון, והשתחויה זו פיו"ר. ע"כ. וע"ע למהר"ל בספרו אור חדש (עה"פ "כורעים ומשתחוים להמן").

ובחידושי החת"ס (שבועות טו ע"ב) כתב: הקשני אחד מן התלמידים, דהו"ל לתוס' להקשות מ"ויכרעו אפים על הרצפה" דבסמוך שם, דמצינו 'אפים' בכריעה, וזה היה קשה יותר מ'אפים' דגבי השתחויה, דאילו בהשתחויה עושה פיו"ר וגם פניו מונחים על הארץ, ובכריעה רק ברכיו על הארץ וכו', אבל מ'אפים' דכריעה קשה מה ענינו. וצ"ע. ואולי נקרא השתחויה 'כריעת אפים', שהכרעיים וגם אפיו מונחים על הארץ בפישוט כל גופו. ולק"מ. עכ"ד, ודו"ק.

ובמהר"ם שיק (חלק המצוות, מצוה כח אות ב) כתב, ד"השתחויה" יכול להתפרש משחיה מועטת בלבד ועד השתטחות בפיו"ר, אלא דלגבי הקב"ה כשכתוב "השתחויה" ברור לנו דהכונה בכל היכולת, כי הוא כל יכול, והיינו בפיו"ר, (משא"כ לע"ז שגם העובדים אותה מודים דהיא לא עושה הכל – סגי בהודאה כל שהיא, ולכן נאסרה בה אף

השתחויה בלא פיו"ר [עי' לעיל פרק יג אות ב]. עכ"ד.

והנצי"ב במרומי שדה (ברכות לד ע"ב) כתב: השתחויה זו פיו"ר שנא' "הבוא נבוא" וכו'. יעקב הוסיף "ארצה"

אע"ג דמצינו במקרא "וישתחו לאפיו ארצה", מ"מ ממקרא זה למדנו דסתם השתחויה כך היא. דהרי יוסף לא אמר אלא "משתחויים לי", ויעקב אמר "הבוא נבוא וגו' ארצה", ומוכח דסתם השתחויה כך היא. שמעתי זאת מהגאון הרד"ל ז"ל. עכ"ל. וממש מעין זה כתבו המנחת חינוך (מצוה כח, סס"ק ב) ומהר"ם שיק (חלק המצוות, מצוה כח אות ב) והחיד"א (בשער יוסף, הוריות ד ע"א) והגהות נחל אשכול (על האשכול עמ' יח אות ג) ובתורה תמימה (בראשית לז, י ס"ק יג), ועי' בן יהוידע (דלעיל). [ובמהרי"ל דיסקין עה"ת (פר' וישב) פי' על הפסוק הנ"ל, דלכאורה יש להקשות למה גער בו אביו, וכי מה יש שחולם שהשמש והירח משתחויים לו? אלא כיון דסתם השתחויה הוא בפיו"ר, א"כ ודאי השמש והירח לא שייך בהם השתחויה בפיו"ר, והול"ל 'נפילה' או 'קידה' וכדומה, אלא ע"כ כיון ליעקב ואשתו, ועל זה גער בו. וזה מה שהוסיף יעקב "ארצה", דבשמש וירח לא שייך השתחויה בפיו"ר, שהיא ארצה, וע"כ כונתך אלינו. עכ"ד].

**ובפשטות** הצורה שאנו כורעים היום בשמו"ע, נקראית 'שחיה' [בשי"ן ימנית], וכמאמרם

(ברכות לד ע"א): אלו ברכות שאדם שוחה בהן וכו' ואם בא לשוח בסוף וכו' מלמדין אותו שלא ישחיה. ע"כ. והיינו לשון 'שחיה'. ואולם, מצינו גם בגמ' שכתבה (שם יב ע"א): כשהוא כורע - כורע בברוך. ע"כ. וכן (שם ע"ב): כי כרע - כרע כחירא. ע"כ. ועוד (שם כח ע"ב): צריך שיכרע עד שיתפקקו וכו'. ע"כ. ועוד (שם לד ע"ב): הכורע בהודאה ה"ז משובח. ע"כ. דהיינו לשון 'כריעה'. ולכאורה לא מיבעיא לשיטת האר"י ודעימיה [עי' לעיל (פרק ב אות א)] דס"ל דאין בשמו"ע כריעה בברכיים, דלא יובן למה הגמ' קוראת לזה לשון 'כריעה', אלא אף לשיטת השל"ה ודעימיה דס"ל דיש כריעה בברכיים, אבל עכ"פ אין הכריעה בשמו"ע כדין כריעה דהכא שהוא הורדת ברכיו עד הקרקע. וצ"ל, שעיקר מש"כ הגמ' כאן הכללים הוא בלשון תורה, וזה מה שביארו בפסוקים הנ"ל, אבל חז"ל כבר לא כ"כ הקפידו בלשונות. וכ"כ להדיא היפה מראה (על הירושלמי, ברכות פ"א סי' יח), ועי' להלן.

וביותר לאחר חתימת התלמוד, דהיינו בראשונים ובפוסקים והאחרונים עד עצם היום הזה, כבר לא הבדילו כלל בלשונם, ולעתים קראו למה שאנו עושים בשמו"ע 'השתחויה', ולעתים 'כריעה', ולעתים 'שחיה'. [ולפ"ז לא קשיא מה שהקשו טהרת המים והתורה לשמה, הובאו לעיל (פרק ה אות ד), ע"ש ודו"ק].

וא"כ צריך להבין דעת הרמב"ם (פ"ה מהל' תפילה ה"ג), דאחר שהביא דיני הכריעות צ"ע ברמב"ם

בשמו"ע וההשתחויה בסיום השמו"ע [נפילת אפים, עי' לעיל (פרק יב)], הביא דברי הגמ' הנ"ל כפשוטה, וז"ל: כריעה האמורה בכל מקום - על ברכים, קידה - על אפים, השתחויה - זה פישוט ידים ורגלים עד שנמצא מוטל על פניו ארצה. עכ"ל. [ועי' לעיל (שם) בצורת הנפילת אפים. וע"ע בחוברת 'מסורה' (ג, ניסן תש"נ, עמ' מג) דהעיר משינוי הסדר ברמב"ם, דבגמרא הסדר 'קידה כריעה השתחויה' והרמב"ם שינה ל'כריעה קידה השתחויה', ע"ש, ואכמ"ל. וכבר קדמו בהערה זו בפ"י מהר"ד עראמה (על הרמב"ם שם)]. ולכאורה כונתו א"כ לומר, דכל מה שכתב לפני"כ על הכריעות שבשמו"ע, והשתמש בלשון 'כריעה' - א"כ מיבעי להיות על הברכים, דהיינו שכורע בברכיו עד הרצפה. וא"כ

מה שכתב שם לעיל מיניה (הל' יב) שיכרע 'עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה ויעשה עצמו כקשת' - והוא ע"פ הגמ', עי' לעיל (פרק ב אות ו), כוונתו שאחר שכרע בברכיו עד הרצפה - צריך לכופף גופו וראשו עד השיעור הנ"ל [עי' ציור כד שבסוף הספר]. והוא הפשט בגמ'. וצריך להבין למה לא שמענו ולא ראינו שינהגו כן. וראיתי בספר פקודת אלעזר (סי' קכג דד"ה והנה [השני]) דכתב בפשיטות דמלשון הרמב"ם שהביא הא ד'כריעה' האמורה בכל מקום - על ברכים' מיד אחרי דין כריעות שמו"ע - משמע דקאי עליה. ע"כ. ודו"ק.

בימים קדמונים ואולי י"ל, דאכן בימים הקדמונים כרעו כך, וכמו שמצינו עוד בדניאל (ו, יא) "וזמנין תלתא הוה בריך על ברכוי ומצלי קדם אלהיה", וגם בימי הגמ' והרמב"ם עוד היו חלק נוהגים כן. אך לאט לאט נתבטל הענין משום מה [ועי' לעיל (פרק יא סוף אות א ופרק ה אות יט) שהראנו מקורות לזה שבטלו ענין נפילה בפיו"ד, ודו"ק]. וכולם כבר עושים רק שחיה, וכמש"כ לעיל דהיום קוראים לשחיה שלנו בכל הלשונות - השתחויה, כריעה וכו' - היינו דאף הנהיגו לעשות שחיה אף במקום דאיתא דצריך לעשות השתחויה או כריעה ממש. ובאמת הר"א בן הרמב"ם [הבאנוהו לעיל (פרק ג אות ב, וע"ע להלן)] המליץ להמשיך עם המנהג הקדמון ולכרוע ולהשתחוות ממש, אלא שהעולם לא נהגו כן, וכפי שמשמע מדברי עצמו שם. [ועי' במנהיג (הל' ר"ה סעי' ג) שהביא המנהג להתפלל בר"ה ויו"כ בכריעה [עי' לעיל פרק ד], שכן הוא דרך מי שתלוי ועומד בדין, והביא שכן עשו שלמה המלך (דמלך נידון בכל יום) ודניאל (שהיה נידון מהמלך) מהפסוקים הנ"ל, ע"ש. אבל פשוט שאין כונתו בדוקא שגם אנחנו בר"ה ויו"כ נכרע כותיהו דהיינו עם הברכיים על הארץ, כדכתיב בפסוקים שם, אלא זהו רק רמז דמי שתלוי ועומד בדין יש לו לכרוע, והכריעה היא כפי המנהג, וכנ"ל. ודו"ק. אלא דיש להבין דברי היפה מראה (על הירושלמי פ"א דברכות סי' יח) דהקשה איך הגמ' (ברכות לד ע"ב) למדה מהפסוק "ויהי ככלות שלמה להתפלל וגו' קם וגו' מכרוע על ברכיו" שמלך כיון שכרע בתחילת תפילתו שוב אינו זוקף עד סיומה, הרי לכאורה לא דמי, דשם שלמה כרע על ברכיו ואתה רוצה ללמוד לענין תפילה ששם יש רק שחיה, [וכדלעיל]. ותירץ, דכמו שכשהיה כורע (כגון בתפילות מיוחדות ובפני העם, כדהתם) - היה כורע עד סיום תפילתו, כך כששחה - היה שוחה עד סיום תפילתו. א"נ, המלך לעולם כורע על ברכיו. עכ"ד. וכ"ה בספרו יפה תואר (על המדרש, ב"ר פר' לט סי' יח). ולכאורה יש להבין למה לא כתב בפשיטות, דבזמן שלמה המלך היו כורעים על הברכיים ממש בתפילה, וכדלעיל. וצ"ע]. ועי' בגמרא (מגילה כב ע"ב) בתירוץ השני, דמבואר דהעולם לא היו נופלים בפיו"ד בנפילת אפים, ע"ש, וזאת למרות דהרמב"ם ועוד הגדירו הנפילת אפים בלשון 'השתחויה', ועי' לעיל (פרק יב).

כריעה ושחיה וראיתי בספר הבתים (שערי תפילה שער ח סעי' יז) שכתב: יש מי שכתב שהכורע בסוף הודאה ה"ז מגונה, לפיכך אין כורעין בו, אבל שוחין בו וכו' ונראה עיקר, וכ"פ הר"ם. עכ"ל. ומשמע דס"ל שיש חילוק בין כריעה לשחיה. ונראה דזה מש"כ 'וכ"פ הר"ם', היינו שהרמב"ם פסק דכריעה הוא על ברכיו, וממילא שחיה הוא רק בגופו וראשו מעט, כדעבדינן אנן היום, ללא כריעת הברכיים עד הרצפה, וממילא י"ל דזה שרי לעשות במקום דאסור לשחות [ועי' לעיל פרק ה אות יח]. ודו"ק. וכן הוא בספר המכתם (ברכות לד ע"א): דחילוק יש בין כורע לשוחה, דכורע הוא על ברכיו, ושוחה אינה אלא כפיפת

קומתו מעט. עכ"ל. ובהשלמה (שם) הביא שיטה זו, ודחאה מהא דהירושלמי (פ"א ה"ד) כתב על כל הכריעות 'שוחחין'. ע"כ. וכן בתוס' רבנו יהודה החסיד [משירליאון] (ברכות לד ע"ב) כתב להדיא דאין סברא לחלק בין כריעה לשחיה, ע"ש. וכן הביא בספר שיח יצחק (חגיגה, קונטרס תפילת כל פה סי' קכז ס"א) מתוס' ישנים. ע"כ. [אמנם עי' בהגהת בן השיח יצחק בחסדי דוד (על התוספתא ברכות פ"ג ה"ז) דמשמע דס"ל חילוק בין כריעה להשתחויה בלשון הגמ' הנ"ל, ע"ש, וצ"ב]. וכ"כ הלחם יהודה (פ"ה מה"ת ה"י ד"ה גם אין לומר) דאין חילוק בין לשון כריעה לשחיה, ע"ש. וכ"כ המהרש"א (ברכות יב ע"ב) בתו"ד, ע"ש. וכ"כ הנצי"ב במדומי שדה (ברכות יב ע"א, לד ע"ב, ע"ש) ממש מעין ההשלמה, ודהכי נהגין [אלא דבמג"א (סי' קיג ס"ק ד) הבין שיש שינוי, דכריעה היא בברכיים <sup>אוצר החכמה</sup> ושחיה היא בראשו, ע"ש (ועי' לעיל פרק ב אות א). ודו"ק].

ועי' ברבנו יונה (ברכות, כב ע"ב בדפי הרי"ף) דכתב: השתחויה הוא פיו"ד וכו' וכריעה היא שכורע בראשו. עכ"ל. אך צ"ל שלא בא לאפוקי דכריעה לא כורע בברכיו עד הארץ, דהא קאי שם על דברי הגמ', אלא בא לאפוקי שכריעה לא פושט ידיו ורגליו, ולכן אינו זו ממקומו, משא"כ בהשתחויה – שפי' רבנו יונה שם דכיון שפושט ידיו ורגליו ממילא זו על כרחו ממקומו, ע"ש. ופשוט.

ואמנם בשו"ת הלק"ט (ח"א סי' צד) נשאל, האם מותר להתפלל בבריכה [רי"ש בחיריק]. תפילה בבִּרְכָּה (והיינו בזה"ז מי אשר מלאו לבו להתפלל כשברכיו כורעות עד הרצפה, והוא עומד כך). ותשובתו הרמתה: כל כמה דכייף איניש בתפילה טפי מעלי, אלא משום אדם חשוב וכו' [עי' לעיל פרק יא] אין להתיר הבריכה. ואין לומר דהכורע על ברכיו אין קרוי עומד, דכיון דרוב גופו בעמידה יש להחשיבו עומד, אם נועץ ארכובותיו בארץ ושאר כל הגוף עומד. והא ד"עמוד על רגליך", כל הרגל עד הארכובה נקרא רגל, דהא ביבמה כתיב "וחלצה נעלו מעל רגלו", ותנן: מן הארכובה ולמטה חליצתה כשרה. והא דאמרו (אה"ע סי' קסט סעי' נב) ביבמה שלא תהא יושבת על ברכיה, היינו שהברכים בארץ והיא סומכת גופה ויושבת עליהם [עי' ציור כה שבסוף הספר], ודו"ק. וכן בשלמה הוא אומר "ויקם מכרוע על ברכיו", וקרי ליה תפילה. עכ"ד. והובא גם בשו"ת שמש צדקה (סי' כד). אך ראיתי למהר"ם בן חביב בשו"ת קול גדול (סי' יח) דכתב, דעמידה בבריכה אין שמה עמידה לגבי תפילה, והאריך להוכיח שם. וסיים דרך מי שהוא חלוש וחולה, מילתא דפשיטא דיכול להתפלל בבריכה, כשם שיכול בישיבה. עכ"ד.

ע"ש בשו"ת שמש צדקה דכתב, דלא נתבטלה הכריעה על הברכים בשעת התפילה משום <sup>למה נתבטלה הכריעה על הברכים</sup> "בחקתיהם לא תלכו", אלא משום דהיתה גזירה שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בה, א"נ משום דאין אדם חשוב רשאי וכו'. עכ"ד. [ועי' לעיל (פרק ג סוף אות ב) מש"כ בשם ספר 'חמאת החמדה'. וע"ע בספר מנהג ישראל תורה (סי' צה ס"ק ד) שכתב עוד סמך שאין לכרוע על ברכיו, מהא דכתב בעל הטורים עה"ת (שמות לג, ה) דה' אמר לגדעון לעשות סימן שמי שיכרע על ברכיו לא יצא למלחמה (עי' שופטים ז, ד-ז), להפריד עובדי ע"ז, שכל הכורע על ברכיו לשתות – סימן שעבד ע"ז. עכ"ד. (וכן פי' הרד"ק והאברבנאל שם), וכנראה לפי שמצינו "כל הברכים אשר לא כרעו לבעל" (מלכים א יט, יח), אלא דצ"ע מ"קם מכרוע על ברכיו" ו"ויברך על ברכיו" דלעיל, ועוד כ"מ. ודו"ק. עוד הפנה שם לתורת חיים (סי' צח) שביאר הטעם עפמ"ש"כ הבאר שבע (סי' עג) דאין פורשים כיום כפיים בתפילה. ואכמ"ל. וע"ע בספר בית יחזקאל (ח"א פרק ז אות יט)].

דברי הר"א  
בן הרמב"ם

ורבנו אברהם בן הרמב"ם בספרו המספיק לעובדי השם (ח"ב כרך ב פרק כה) האריך מאד בזה, וזת"ד [ע"פ התרגום מערבית]: בכתבי הקודש השתמשו בארבעה שמות: בריכה, כריעה, קידה, השתחויה. וזהו לפי סדר השתטחות הגוף. ומה שאנו עושים בתפילה קראוהו שחיה [וכמו שציינו לעיל מהגמ', ועי' להלן]. וזה פי' הצורות: ראשון הוא בריכה, דהיינו שיושב ככורע על ברכיו, מקפל שוקו לירכו כבריכת הגמל [ראה ציור כו בסוף הספר]. מלשון "ויברך הגמלים" [בראשית כד, יא]. וזהו מה דאיתא גבי דניאל "הוא ברך על ברכוהי" [דניאל ו, יא]. שני הוא כריעה, ובלשון כריעה למעשה משתמשים לשלש משמעויות, ותלוי בהקשר הענין. עיקר צורת הכריעה היא, שאינו פושט את האיברים על הארץ באופן מלא, אלא רגליו מקופלות שוק על ירך, כמי שבורך לעיל. אלא שכאן שאר גופו, הבטן יחד עם החזה והראש, מוטלים על הארץ [עי' ציור כו בסוף הספר]. וזהו כשמבואר בפסוק יחד עם לשון 'כריעה' גם "אפים" או "ארצה", כגון "וכל בני ישראל רואים ברדת האש וכו' ויכרעו אפים ארצה על הרצפה וישתחוו" [דברי הימים ב ז, ג]. ולעיתים מכנים כן לבריכה, והיינו כשמוסיפים אז לשון "על ברכיו" וכד', וכגון "ויכרע על ברכיו" [מלכים ב א, יג]. אך גם "כרע רבץ כאריה" [בראשית מט, ט] ברור שהכוונה לבריכה (אע"פ שלא נזכר בו "על ברכיו"). ולעיתים משתמשים כן על שחיה דידן בתפילה, כגון "מכרוע על ברכיו" [מלכים א ח, נד], ואע"פ דהיינו יכולים לומר גם כאן דהכוונה לבריכה, מדברי הגמ' [דלעיל] דכתבה 'כריעה' - על ברכיים, משמע דהיינו דכריעת שלמה היא כהשחיה בתפילה, ולפירושה נשמע, דהם בקיאים מאתנו וקודמים לנו בזמן [א"ה: לא זכיתי להבין מה הכריחו דהגמ' כיוונה לשחיה דידן בתפילה, דאולי כונתם לבריכה שפירש. גם לשון הפסוק שם "קם מכרוע על ברכיו", משמע דיש כאן קימה. ודו"ק]. הצורה השלישית היא קידה, והיא בדר"כ מעין עיקר הכריעה שפי' לעיל, והיינו שראשו על הארץ, ועל כן קוראים לזה 'קידה' מלשון 'קדקד' [א"ה: וכ"ה ברש"י (בראשית מג, כח) ובספר השרשים לרד"ק (שרש קדד) ובאבי עזר (על האבן עזרא דלעיל) ובמצודת ציון (שמואל ומלכים דלהלן)]. וכן התרגום מתרגם בכמה מקומות "קידה" - 'כרע', [בראשית כד, כו. שם שם, מח. שמואל א כד, ט. מלכים א א, טז]. וכ"ה בפי' רבנו אברהם אבן עזרא [שמות לד, ח]. [א"ה: אמנם יונתן בן עוזיאל מתרגם בתורה 'קידה' - 'בחין', ודו"ק]. אלא שיש עוד צורה בקידה, והיא צורה קשה מאד, והמפורשת בגמ' [עי' להלן אות ב (אך הר"א בהרמב"ם לא מפרש צורתה)]. אך אין הכוונה שכל מקום שנוזכר בפסוק "קידה" הצורה כן, אלא הגמ' אומרת שאפשר לעשות קידה גם בצורה קשה ומסוכנת וכו' [כדלהלן שם]. והשתחויה, לפעמים באה בצורה כללית על כל נפילת הראש על הארץ [דהיינו כריעה וקידה], ועיקר משמעותה היא בפישוט ידים ורגלים, דהיינו שהגוף שרוע על הארץ, וכלל האיברים פשוטים על הארץ בלא קיפול בחלק איזשהו בהם [עי' ציור כח בסוף הספר]. גם בלשון חכמים מצינו בהשתחויה שתי צורות אלו, כן הוא במס' שבועות [טז ע"ב] 'והשתחוה וכו' איזוהי השתחויה שאין בה שהיה ואיזוהי השתחויה שיש בה שהיה, שאין בה שהיה - כריעה, שיש בה שהיה - פישוט ידים ורגלים, ומבואר שקראו השתחויה לכריעה וגם לפישוט ידים ורגלים. וכן בהוריות [ד ע"א] 'השתחויה וכו' דאסיר - דאית בה פישוט ידים ורגלים, השתחויה דלית בה פיו"ר - שרי'. (נמצא דלכריעה על פניו ארצה אך ללא פיו"ר, יש ג' שמות: כריעה, קידה, והשתחויה. ודו"ק). וכל צורות אלו הם דרגות בעבודת השם, דכמו שיש עבודה שהיא פנימית בלבד, בכונת הלב

והמחשבה, ויש עבודה שהיא כבר חיצונית - בדיבור. כן יש עבודת השם בגופו מיושב, או בבריכה, ויש שהיא עוד יותר מעולה - שעומד, ויש עוד יותר - שוחה, ועוד יותר - כורע, והדרגה היותר גדולה היא השתחויה בפיו"ר, שאז כבר לא נשאר לעובד ה' דרך נוספת לעבדו ית'. ושינויי מצב אלו הכרחיים לצורך קיום כוונת הלב אצל מרבית בני אדם שהם בעלי חומר משתנה ומתחלף תמיד ממצב למצב ואינו יציב, לכן התפילה מורכבת מכל סוגי המצבים הנ"ל. עכ"ל. [א"ה: ועי' לעיל (פרק ז) דהכריעות הם לביטול העצמיות וכו', ע"ש, ולפ"ז יובן, ודו"ק]. ולפי דבריו לא קשה קושית המהרש"א ליישב לשון המקראות, דאכן במקראות מצינו לכמה פנים, וכונת הגמ' באומרה כלל - היתה לעיקר הצורות. והבן.

ולפ"ז יש ליישב גם מה שהקשה הסורי אבן (מגילה כב סע"ב ד"ה לא), דהא בעבודה זרה כתיב "לא תשתחוה" (שמות כ), וקי"ל דחייב אף בהשתחויה בלא פיו"ר. עכ"ל. ולפי הנ"ל מיושב, דבע"ז כונת התורה ב'השתחויה' אף בלא פיו"ר, וכל שהוא דרך עבודה - אסיר, וכ"פ הרמב"ם (פ"ו מהל' ע"ז ה"ח), ועי' לעיל (פרק יג אות ב). [וע"ע שפת אמת (מגילה שם)].

## -ב-

**ובצורת הקידה**, איתא בגמ' (מגילה שם, תענית כה ע"א, סוכה נג ע"א): לוי אחוי קידה קידה וברכה קידה דרבי, ואיטלע. ע"כ. ובירושלמי (פ"ק דברכות ה"ה, ופ"ה דסוכה ה"ד) איתא: איזה כריעה ואיזה בריכה, ר"ח רבא הראה כריעה לפני רבי ונפסח ונתרפא, לוי בר סיסי הראה בריכה לפני רבי ונפסח ולא נתרפא. ע"כ. וכ"ה בבראשית רבה (פרשה לט סי' יב). [ואמנם בירושלמי בברכות שם הגירסא גם ברבי לוי 'כריעה', אך עי' בפ"י מבצל ספר החרדים (שם) דמתבאר דגרס כבירושלמי בסוכה והמדרש, דאיתא בלוי 'ברכה'. עי' להלן. וכן מסתבר, לפי שאלת החכמים לפני"כ 'איזה כריעה איזה בריכה'. ופשוט. וכ"כ יפה מראה (על הירושלמי שם [וכ"ה בספרו יפה תואר (על המדרש, ב"ר פר' לט סי' יח)], דקידה וברכה חד היא, (וכתב דא"כ צ"ל דבקידה ג"כ נעזר קצת בברכיו, ע"ש). ע"כ. וכ"כ בחדושי הרד"ל (על המדרש שם, ועע"ש אות ל [אך אין כן בגירסא שלפנינו, ודו"ק]), וכ"כ ביפה עינים (ברכות לד ע"ב). והפני משה (על הירושלמי ברכות שם) רק ציין דבגמרא דידן איתא 'קידה'. ע"כ. אמנם, בפ"י אגדת אליהו (על הירושלמי סי' יח) כתב: ולענ"ד נראה דב' מעשיות הוו, תחילה אחוי קידה לפני רבי ואיטלע קצת, ולא נתרפא. ואחר זמן חזר והראה כריעה לפני רבי, בהיותה יותר קלה מקידה, בחושבו שלא יזיק לו, וכיון שמקודם כבר אטלע מעט - לא יכול לסבול כח הכריעה אע"פ שהיא קלה מקידה, ואטלע מכל וכל. עכ"ל.

ובפ"י מבצל ספר חרדים (על הירושלמי ברכות שם) מבאר: דהקשו איזה וכו' ואז הראו החכמים הנ"ל קמיה דרבי הצורות של כריעה וברכה, וס"ל להירושלמי דכריעה וברכה תרתי נינהו, דכתיב (תהלים צה, ו) "בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו". וא"כ אע"ג דבריש תפילת שלמה כתוב בדה"י (ב ו, יג) "ויברך על ברכיו" ובספר מלכים כתיב "ככלות התפילה קם מכרוע על ברכיו" (מלכים א ח, נד), ע"כ צריכין אנו לומר דתרתי, בתחילה בריכה ולבסוף כריעה [א"ה: וכ"כ יפה מראה על הירושלמי שם],

ולא הזכיר הירושלמי קידה דסבר היינו כריעה, דתרגום "ויקדו וישתחוו" - 'וכרעו וסגידו', וכן "ויקדו ארצה וישתחו" - 'וכרע על ארעא'. והבבלי לא הזכיר אלא קידה כריעה והשתחויה, ולא הזכיר בריכה, דס"ל כיון דכתיב "על ברכיו" - כריעה וברכה חד היא, ומאי דכתיב "ונכרעה נברכה" - כפל ענין במלות שונות לחזק, וכמש"כ הרד"ק ככה בהרבה מקומות. עכ"ד בעל החרדים. ועי' בדברי רבנו אברהם בן הרמב"ם דלעיל (אות א) דלפיו יוצא יותר כהירושלמי, דהפריד בין בריכה לכריעה, אלא שגם בבבלי אפשר לבארו, דהא לפעמים כריעה וברכה חד הם, וכמו שביאר, ודו"ק. [וע"ע בפני משה (שם) דאחר שהביא הגמ' בסוכה (דלהלן), כתב: א"כ בריכה היא כריעה מעט בברכיים. ע"כ. ועי' להלן].

13/02/2019

באו נשתחוה  
נכרעה נברכה

ולאור הנ"ל, אכן יש להבין הפסוק הנ"ל ד"באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו". ובפשטות דוד המע"ה כונתו, דלפני ה' עושנו אנו נכנעים בהשתחויה, כריעה וברכה. ובשלמא לפי הירושלמי, דכריעה וברכה תרתי מילי נינהו - מובן שפיר, אלא לבבלי דכריעה וברכה חד הוא - צריך להבין מה חילק דוד בין "נכרעה" ל"נברכה". ונוכל לומר דאיירי באופני הברכה הנוספים, כמו שביאר הר"א בן הרמב"ם דלעיל (אות א), אך אמרתי אעייך במפרשים על הפסוק הנ"ל, ונראה מה פירשו.

ספרי

והנה, במדרש תנחומא (פר' כי תבוא סי' א) איתא: "באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו", והלא כריעה בכלל השתחויה, והשתחויה בכלל כריעה, ומה ת"ל "נשתחוה ונכרעה נברכה", אלא צפה משה ברוח הקדש וראה שביהמ"ק עתיד ליחרב והביכורים עתידין ליפסק, עמד והתקין לישראל שיהיו מתפללין שלש פעמים בכל יום, וכו'. עכ"ל. [דהיינו שלשת הלשונות כנגד שלש תפילות ביום]. אמנם, המדרש העיר ד'כריעה' בכלל 'השתחויה' ולהפך, ולא העיר על 'כריעה' ו'ברכה', שהם לכאורה אותו דבר ממש. מ"מ תירוצם יגהה מזור ע"ד הדרש, ועדיין ע"ד הפשט יש להבין. הנה, ברש"י ואבן עזרא (שם) לא פי' "ונכרעה" כלל, רק "ונברכה". רש"י כתב: כמו "ויברך הגמלים". ע"כ. והאבן עזרא כתב: כמו "ויברך על ברכיו". ע"כ. ואולי כונתם כהבריכה שכתב הר"א בהרמב"ם. ודו"ק.

וברד"ק (שם) כתב: נשתחוה - הוא שטוח כל הגוף בארץ בפיו"ר, ונכרעה - כריעת הראש עם קצת הגוף, כמו שאנו כורעים בברכות, נברכה - היא כריעת הברכיים בארץ. עכ"ל. והיינו דלא כפי' הגמ' ב'כריעה', אלא איך שאנו קוראים לזה היום. וכ"ה במצודת דוד (שם), אלא דלא כתב להדיא 'כמו שאנו כורעים בברכות', אבל כתב 'כריעת הראש עם קצת הגוף' - דהיינו ככריעות דידן. ודו"ק. וכן משמע דפי' המבי"ט בפירושו על פרק שירה (ספ"ו) שם איתא: כלבים אומרים "באו נשתחוה ונכרעה נברכה" וכו', ופי' המבי"ט שם: בתחילה בהשתחויה בפיו"ר, ואח"כ יזכה לקום ולהיות בכריעה, ואח"כ יזכה יותר לקום על רגליו אלא שיעמוד בכריעה לפני ה'. עכ"ד. והיינו כהרד"ק והמצודות הנ"ל. ודו"ק. וצ"ע למה פירשו כן בדברי דוד המלך, דהא מסתבר דאין כונתו בפסוק כלשוננו.

**ניתנה ראש ונשובה לענין הקידה.** עוד איתא (סוכה שם בבבלי, ודומה לזה בירושלמי שם): אמרו עליו על רבן שמעון בן גמליאל וכו'. וכשהוא משתחוה, נועץ שני גודליו בארץ ושוחה ונושק את הרצפה וזוקף, ואין כל בריה יכולה לעשות כן, וזו היא קידה. ע"כ. ופרש"י: מתוך שאינו יכול להשען על גודליו, ואין ידיו מסייעות אותו

צורת הקידה

בזקיפתו, וצריך להתאמץ במתניו, ומתוך כך נצלע בבוקא דאטמא. ע"כ. וכ"ה בריטב"א (מגילה כב ע"ב): כי מצד שנועץ גודליו בארץ, וכשווקף הוא מתחזק על מתניו, ונתקע כף הירך, למי שאינו בקי. ע"כ. ובסוכה (שם) הוסיף רש"י לישנא: אין לו להשתטח להגיע לארץ גופו אלא פניו בלבד, מי שיודע ויכול לעשות כן. ובדורו של רבן שמעון לא היה אחד מעומדי עזרה יכול לעשות כן אלא הוא. ע"כ. וכ"כ הר"י מיגאש (שבועות טז): קידה על אפים, פי' בלי שישים ברכיו וזרועותיו על הארץ, אלא כשהוא עומד על רגליו שוחה פניו עד שמגיע לארץ. וכן הוא אומר "ותקוד בת שבע אפים ארצה", כלומר לא היה גופה על הארץ, אלא פניה בלבד. עכ"ל. וכ"כ המהרש"א (מגילה כב ע"ב בח"א), ע"ש. וכ"כ הפמ"ג בספרו ראש יוסף (מגילה כב ע"ב ד"ה שם, בסוגריים הראשונים): קידה על אפים, היינו פניו דבוקות בקרקע, ועומד על רגליו. עכ"ל. וכ"כ בפי' הרש"ר הירש (עה"ת, בראשית כד, כו): קידה היא כפיפת הראש, כמעט עד לארץ, בלא כפיפת ברך. עכ"ל. [ועי' להמאירי בחיבור התשובה (עמ' תקנד)]. וציורו עי' ציור כט שבסוף הספר. ומה שכתב הרמב"ם (פ"ה מהל' תפילה הי"ד) דבנפילת אפים יש מי שעושה קידה ויש מי שעושה השתחויה, והרי כתב לפני"כ שם (הי"ג) דבנפילת אפים יושבים, וא"כ קחזינא דאפשר לעשות קידה אף בישיבה. י"ל דנקט קידה רק משום שראשו דבוק בארץ, מלשון קדקד (כדנתפרש לעיל אות א). והבן.

13702/0019000

ובתוס' הרא"ש (הוריות ד ע"א) ראיתי גישה שונה, וז"ל: כל קידה הוי אפים, שמשתחוה בראשו ומרכין פניו כלפי קרקע, ויש השתחויה דמפרש בה בלא פיו"ר, כגון וכו' והוא יותר מקידה, שמשפיל פניו עד הקרקע. עכ"ל. וצ"ל דעכ"פ ההשתחויה הנ"ל היא עם ברכיו על הרצפה וכדו', והקידה היא בלא הזזת רגליו כלל, כמש"כ הראשונים הנ"ל, דאל"ה מה הקושי הגדול דוקא בקידה, הא השתחויה קשה יותר. וזו"ק.

